

Hipèrbole entre l'apologia i la premonició: *Un somni de Manuel de Montoliu*

JOSEP MURGADES i VÍCTOR MARTÍNEZ-GIL

Universitat de Barcelona i Universitat Autònoma de Barcelona

La prosa aquí exhumada de Manuel de Montoliu¹ és de les que, ara com ara, tant poden donar joc dins l'apartat de creació com dins el de documents; fins i tot, en una revista com aquesta, podria formar part dels materials que hi són destinats indefectiblement a «Al Marge».

Històricament, tanmateix, el seu enquadrament és precisable amb més de facilitat, ja que resulta indubtablement adscriuible a l'àmplia gamma de (con)textos d'un text² forjat els dies aquells en què va aparèixer: el sorgit com a producte bibliogràfic dos anys després i en el qual s'aplegaven els treballs presentats al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona del 13 al 18 d'octubre de 1906.³

Un somni, però (el títol vol ser tan explicatiu com alhora justificatiu), a diferència d'altres col·laboracions del mateix Montoliu per aquelles dates, no se centra en la ponderació de l'efemèride congressual en si⁴ ni en la de l'aportació d'un dels seus participants més destacats: Pompeu Fabra.⁵ Sinó que apunta a

1. *El Poble Català* (1-XI-1906), p. 1. Prosa que no havia passat per malla l'útil relació inventarial bastida per F. TORRES BRULL, *Bibliografia de Manuel de Montoliu. Homenaje en sus bodas de oro con las letras*, Tarragona: Talleres de Francisco Sugrañes, 1951, p. 92. Però tanmateix escàpola a l'atenció de M. ARITZETA I ABAD, *Obra crítica de Manuel de Montoliu*, Tarragona: Publicacions de la Diputació, 1988, i de M. CASACUBERTA ROCAROLS, «Manuel de Montoliu, crític modernista», dins *El Modernisme literari a Tarragona*, Tarragona: Arola Editors, 2006, p. 47-79.

2. Hauria pogut perfectament figurar com a apèndix a: J. MURGADES, «(Con)textos d'un text: el del Primer Congrés de la Llengua», dins M.P. PEREA; G. COLÓN (eds.), *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona-Castelló de la Plana: PPU, 2006, p. 25-63.

3. *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona: Estampa d'En Joaquim Horta, 1908.

4. M. de MONTOLIU, «El Congrés de la llengua catalana», *El Poble Català* (15-X-1906), p.1.

5. M. de MONTOLIU, «L'Avenç i En Pompeu Fabra», *El Poble Català* (5-XI-1906), p.1.

rebatre, ja que no per la via del raonament lògic sí per la de la figuració analògica, les opinions prodigades a Barcelona aquell mes d'octubre per Miguel de Unamuno sobre, entre altres qüestions, la llengua catalana i el seu més que (segons ell) previsible (i, doncs, sempre segons ell, desitjable) esdevenidor.⁶

Invitat per l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el diumenge dia 14 Unamuno havia pronunciat, al Teatro Novedades de la capital catalana, una conferència,⁷ en la qual, amb l'eusquera com a pretext, però tot establint una comparança implícita amb el català, arremetia contra qualsevol intent codificador d'aquella llengua, alhora que aprofitava per desnonar-la tot servint-se d'un símil armamentístic destinat a fer córrer després molta tinta: l'eusquera (el català) fóra com una vella espingarda, mentre que al castellà (o espanyol) li estaria reservada la condició de moderníssim màuser.⁸

Les proclames unamunianes no eren, de fet, sinó la versió en clau de míting d'allò mateix que, com a invitat al Congrés, hi exposava una altra «cabeza pensante» de la *Hispanidad* coetània: Ramón Menéndez Pidal, amatent com l'inclit rector salmantí a racionalitzar, des de l'academicisme filològic en aquest cas, la ineluctable (i òbviament també segons ell anhelable) confluència del català amb el castellà.⁹

És evident llavors que la rèplica de Montoliu –en forma d'*Un somni*– als exabruptes d'Unamuno combrega amb la mateixa intencionalitat vindicativa de la llengua que va motivar la repulsa irònica amb idèntic propòsit d'altres representants de la *intelligencia* catalana del moment.¹⁰

6. Cf. les següents afirmacions d'Unamuno: «creo que el catalán irá a fundirse en el castellano como fueron el leonés y el aragonés y están yendo el gallego y el valenciano», M. de UNAMUNO, «Sobre la literatura catalana», article datat a Salamanca el novembre de 1906 (poc després de la seva estada a Barcelona, doncs) i publicat a *La Nación* de Buenos Aires el 16-XII-1906, reproduït al volum III d'*Obras Completas*, a cura de M. GARCÍA BLANCO, Madrid: Escelicer, 1968, p. 1299-1303. «No oculto que mi deseo –y el deseo lleva aparejada la esperanza– es que llegue un día en que no se hable en la Península española o ibérica –es decir en España– otra lengua que la española o castellana, con los matices que cada región le dé. Y que a esa lengua española única irán, para enriquecerla o flexibilizarla, elementos íntimos del catalán y del portugués, como en el castellano literario de hoy se han sumado elementos leoneses, aragoneses, andaluces...», a UNAMUNO, «Las obras de Maragall», *Catalunya*, VIII, núm. 330 (28-II-1914), p. 140-141. O encara aquesta altra: «al fin y al cabo se unificará el lenguaje en toda España y [...] no se debe dar validez oficial a otro que no sea el idioma nacional castellano. Los demás que se defiendan como puedan, pero sin protección oficial alguna del Estado», a UNAMUNO, «De Salamanca a Barcelona», article datat a Manacor el juny de 1916, i aparegut a les seves *Andanzas y visiones españolas* (1922), reproduït al volum I d'*Obras Completas* a cura de M. GARCÍA BLANCO, Madrid: Escelicer, 1966, p. 434-440.

7. El text surt editat a *La Publicidad* (16-X-1906), p. 1-2, i és reproduït a l'edició de les obres completes d'Unamuno a cura de M. GARCÍA BLANCO, Madrid: Escelicer, 1971, vol. IX, p. 214-231

8. Veg. A. MANENT, «Miguel de Unamuno i Josep Carner entre el "mite de l'espingarda"», dins A. MANENT, *Literatura catalana en debat*, Barcelona: Selecta, 1969, p. 9-19.

9. R. MENÉNDEZ PIDAL, «Sobre los límites del valenciano», dins *Primer Congreso Internacional de la Lengua Catalana*, Barcelona: Estampa d'En Joaquim Horta, 1908, p. 340-344. On Menéndez Pidal havia expressat tanmateix amb indissimulada contundència, pocs anys abans, la seva ideologia lingüística era a l'article «Cataluña bilingüe», *El Imparcial* (15-XII-1902).

10. En són dues mostres d'immediates: Eugeni d'ORS, «Segons la guerra, així el fusell», *La Veu de Catalunya* (15-X-1906), i Miguel S. OLIVER, «La espingarda», *La Vanguardia* (20-X-1906). Joan

Només que, en el cas del nostre autor, la hipèrbole en què apareix formulada revela, d'una banda, un tret consubstancial al gènere de les apologies de la llengua: l'exageració dels perills que amenaçarien aquesta en la seva simple supervivència. I, d'altra banda, la mateixa hipèrbole constitueix una clara mostra d'argument per superació: insistència en la possibilitat d'anar sempre més enllà en un sentit determinat¹¹ (la substitució de la llengua en aquest cas), formulada aquí amb procediments propis del que després hem anomenat ciència-ficció.

En un tal sentit, el text pertany al subgènere de l'anticipació, el qual «comme son nom l'indique, a pour vocation de décrire un futur pas trop éloigné dans le temps».¹² Certament, en el cas de Montoliu la distància és de vuit segles, però és perfectament assumible per un text anticipatiu: una de les obres pioneres d'aquest subgènere, escrita per Louis-Sébastien Mercier el 1771, situava les seves elucubracions a *L'An 2440*.

La literatura anticipativa, això sí, ha de mantenir un lligam clar amb preocupacions del moment en el qual s'escriu i ha de formular hipòtesis de cap a on pot avançar la civilització, siguin en sentit positiu, siguin, com s'esdevé en Montoliu, en sentit negatiu (almenys per als catalans). Aquesta literatura s'emparenta amb les antigues ficcions utòpiques, però pren sempre com a base les possibles evolucions de les tendències socials, culturals i polítiques ja presents en el seu temps. Edward Bellamy –amb *Looking Backward 2000-1887*, obra del 1888 traduïda al castellà el 1901 amb el títol *El año 2000*–, Jules Verne o H. G. Wells són autors que influïren en els escriptors catalans d'anticipació.

Ja durant els anys setanta i vuitanta del segle XIX, sobretot sota la influència de Verne, s'escriuen en català comèdies teatrals com *De la terra al sol*, *L'any 13.000* o *Quinze dies a la lluna*.¹³ La forma anticipativa com a sàtira social i política havia estat molt emprada pel català Nil Maria Fabra, en obres com *Por los Espacios Imaginarios (con escalas en tierra)*, publicada a Madrid el 1885, o en el conte «Un viaje a la República Argentina en el siglo XXI» (1889).¹⁴

Maragall, per contra, visionari i selenita com tantes altres vegades, es despenjava amb un text, «La gran setmana d'octubre», datat el 14/21-X-1906, i reproduït al volum primer de les seves *Obres completes*, Barcelona: Selecta, 1981, p. 761-762, en què, a propòsit d'ídèntica avinentesa, s'esplaiava divagant: «Aquest pas de don Míguel de Unamuno, pels nostres cercles monstruosament tarasconesos, en un tal moment, me sembla una cosa tan... històrica, que en la seva sola contemplació hi presento una font de saviesa molt abundant» (!).

11. Vegeu Ch. PERELMAN; L. OLBRECHTS-TYTECA, *Traité de l'argumentation. La Nouvelle Rhétorique*, Brussel·les: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1989, troisième partie, chapitre II, § 67.

12. É. B. HENRIET, *L'uchronie*, París: Klincksieck, 2009, p. 78.

13. Vegeu-ne les referències a A. MUNNÉ-JORDÀ, «La literatura catalana d'especulació científica de la Renaixença a la Guerra Civil», dins J. FONT-AGUSTÍ (coord.), *Entre la por i l'esperança. Percepció de la tecnociència en la literatura i el cinema*, Barcelona: Proa, 2002, p. 74-76.

14. Editat dins N. SANTIÁÑEZ-TIÓ (cur.), *De la luna a Mecnópolis. Antología de la ciencia ficción española (1832-1913)*, Barcelona: Sirmio-Quaderns Crema, 1995, p. 213-225.

Manuel de Montoliu no serà pas l'únic modernista d'entre els catalans que seguirà el corrent anticipatiu. El 1904, per exemple, un misteriós M. Servet (A) Raves va publicar a *Juventut* un text on es ressegueix el descobriment arqueològic d'una ciutat que la història ha oblidat: «“El descobriment de Madrid”, pel doctor Schulze-Pfalz».¹⁵ Quan el narrador no sigui coetani als fets que explica, i fins a la imposició de la màquina del temps de H.G. Wells, que té un antecedent en *El anacronópete* (Barcelona, 1887) d'Enrique Gaspar, els escriptors utilitzaran diferents expedients per explicar el viatge al futur, entre els quals el somni induït per la hipnosi i la consegüent supervivència temporal. Montoliu tria el menys comprometedor de tots, el que remarca més el caràcter imaginari del que està explicant: el somni.¹⁶ Ho fa, però, mitjançant un enginyós encaix de diferents plans que són el somni, el viatge de retorn des del més enllà i la lliçó d'història d'un professor a la Universitat.

Aquesta lliçó, a més a més, s'emmarca en una visió iberista no pas inèdita (el mateix Nil Maria Fabra en parla a *Por los Espacios Imaginarios*), però sí de gran actualitat en els moments en què Montoliu escriu el seu text. L'iberisme, amb noves formulacions, s'havia convertit, el 1906, en una de les propostes més decidides del catalanisme per resoldre l'encaix de les diverses nacions peninsulars, i només cal recordar, per no allargar-nos, un article com «El ideal ibérico» publicat per Maragall el març d'aquell mateix 1906.¹⁷

Un segle després de l'època de Montoliu (i sense menester d'esperar doncs els vuit segles que la separen de la que ell fabula), la realitat actual de la llengua pot donar peu ara i adés, d'ací d'allà, a pensar si la hipotètica situació que, amb voluntat inequívocament antifràstica i revulsiva, ell jugava a imaginar-se, es troba ja avui més a la vora de la premonició que no pas de la hipèrbole.

En qualsevol cas, molt més cert és encara que continuem essent-hi moltíssim més que no vaticinaven ni volien Don Miguel i Don Ramón, tan comprensius i tolerants ells...

15. Editat dins V. MARTÍNEZ-GIL (cur.), *Els altres mons de la literatura catalana. Antologia de narrativa fantàstica i especulativa*, Barcelona: Galàxia Gutenberg-Cercle de Lectors, 2004, p. 497-500.

16. També recorre al somni Pompeu Gener a «Un somni futurista espantant», dins *Monòlegs extravagants*, Barcelona: Millà, 1910, editat dins V. MARTÍNEZ-GIL (cur.), *Els altres mons...* p. 501-504, i anteriorment dins A. MUNNÉ-JORDÀ (cur.), *Narracions de ciència-ficció. Antologia*, Barcelona: Edicions 62, 1985, p. 33-37 i en la segona edició del llibre a la mateixa editorial el 1997 titulada *Futurs imperfectes. Antologia de contes de ciència-ficció*. Vegeu dins N. SANTIÁNEZ-TIÓ (cur.), *De la luna a Mecanópolis...* l'edició d'«El theological palace. Fantasia futurista», del llibre de Gener *Del presente, del pasado y del futuro. Historias, cuentos, leyendas, apólogos... o lo que se quiera*, Sociedad de Ediciones Louis-Michaud: París, 1911.

17. Vegeu J. MARAGALL, *Obres completes*, vol. II, Barcelona: Selecta, 1981, p. 723-726.

Un somni*

L'altra nit vaig tenir un somni estrany.

He somniat que passats 800 anys d'ençà del dia d'ahir, o sia en l'any de l'era cristiana 2706, tornava de l'altre món a la terra, emportat per un desig de saber què havien fet, què havien esdevingut els meus compatricis durant aquest respectable lapse de temps.

El meu esperit desencarnat flotà, de primer, com una volva a mercè del vent, sobre Barcelona, entremig d'espesses volades d'aeròstats dirigibles que passaven com aus gegantines pel meu costat; abastà amb la seva vista (que llavors era exclusivament la segona) el conjunt de l'espectacle i pogué veure que la ciutat nadiua del seu cos mortal s'estenia més enllà del Besòs, més enllà del Llobregat, cobrint els dos vessants de les serres veïnes, coberta de parcs immensos, de places grandioses, de monuments superbs, empresonant entre els braços innombrables d'un port gegantí una veritable boscúria de naus formidables d'estrambòtiques formes.

L'espectacle era massa atractiu perquè continués essent objecte d'una contemplació purament espiritual; i com diuen que els esperits poden triar-se al seu albir la forma corpòria que més els plagi, després de rumiar una estona respecte als avantatges que les diferents aparences còsmiques me podien oferir, vaig escollir la d'un jovenet alegre i despert. Un acte pur de voluntat fou suficient per a esdevenir l'encarnació desitjada, i un moment després me trobava corporalment al cor mateix de la gran urbs.

Bé prou que obria els ulls encuriós, fixant-los ara en les construccions de trenta i quaranta pisos, ara en la gent vestida encara d'una manera més uniforme que actualment, ara en els vehicles corrent com llamps en virtut de forces ignorades; la meua Barcelona, no la reconeixia, no era la mateixa.

Vaig escoltar la gent que passava pel meu costat, esperant sentir la música agradable de la nostra parla. Però, oh gran desengany el meu! Els que caminaven i els que estaven aturats, els senyors i els botiguers, els agents de l'autoritat i la gent del poble, homes i nens, tothom s'expressava en correcte castellà. Jo suava d'angúnia. No em podia avenir de que a Barcelona ningú parlés el català. Oh, no podia ésser! I per a convence'm de que els sentits m'enganyaven, vaig aturar resoltament el primer vianant amb qui vaig topar i li vaig dir a la cara: «Faci'm

* La transcripció del text és literal: amb acomodació de l'ortografia a la normativa actual (*y* per *i*, *brassos* per *braços* etc.); amb regularització també segons aquesta de les formes concurrents (*sigle* per *segle*, *allavors* per *llavors*, etc.); amb manteniment de les convencions morfològiques i sintàctiques de l'època (*la contingència de que algun dia*, etc.).

l'obsequi de dir-me en quin carrerestic.» Gest d'estranyesa i reculada del bon senyor, que m'examina de cap a peus. A la fi obre la boca i em diu: «¿Pero qué jerga está usted hablando, voto a cribas? Perdone usted. No entiendo una palabra de lo que usted dice. ¿De qué pueblo es usted?...». Però abans que li pogués respondre res, ja corria a deu passes de distància d'aquell individu, afollat per l'espantosa idea de que a Barcelona mateix s'hagués perdut el català.

Carrers i més carrers desconeguts anaren desfilant davant dels meus ulls durant la meua esgarriada peregrinació ciutat a través. A la fi vaig veure al fons d'una gran plaça un magnífic i grandios edifici, estil gaudínic (així vaig saber després que es deia en aquella època un estil arquitectònic que havia fet oblidar per tot el món tots els estils antics), en la portalada del qual hi havia en grans lletres aquesta inscripció llatina: *Universitas nova Barchinonensis*.

Vaig entrar-hi. Un immens claustre d'airores columnes bullia materialment d'estudiants joves anant i venint, enraonant i discutint, tots en castellà, sota les elevades voltes dels pòrtics universitaris. Damunt de les vàries portes que s'obrien en els murs del pati se podien llegir els noms dels diferents estudis que en quiscuna de les aules se donaven. *Historia*, vaig llegir sobre una d'aquestes portes. Era oberta. Vaig ficar-m'hi.

L'aula era immensa. Uns dos-cents estudiants silenciosos i atents estaven sentats en els bancs de la classe. Al fons, sobre una alta càtedra, el professor. Jo veia com obria boca, com accionava; però parlava tan baix que no el sentia. Interrogat per mi l'estudiant que era més a prop meu m'explicà, estranyant-se de la meua ignorància, que en totes les aules de la Universitat feia molts anys s'aplicava el meravellós invent del microfontelègraf sense fils, i em va afegir, veient la meua estranyesa, que tot en aquell temps era sense fils, fins les màquines de cosir i tot. I en efecte, les paraules del professor a mida que sortien dels seus llavis anaven imprimint-se, com escrites per una mà invisible, en un full de paper especial que al davant seu tenia cada estudiant.

El professor explicava Història general d'Ibèria. Heus aquí lo que va dir i lo que restà imprès en el paper del meu veí, tot expressat amb el castellà més castís:

«Al començar el segle XXIV de l'era cristiana assistim a un dels més portentosos espectacles que la Història ens ofereix. La Ibèria extenuada, sense forces, moribunda, s'aixeca de sobte del seu sepulcre i arrodoneix la seva unitat d'una manera perfecta, cosa que no havia pogut realitzar fins llavors. Quines foren les causes determinants d'aquest inesperat despertar? La primera, la més important entre totes, fou el meravellós descobriment de la Lluna en l'any 2337. Sembla talment que la divina Providència hagi reservat al poble de Castella el monopoli de les descobertes, tant geogràfiques com còsmiques. Així com al segle XVI, amb el gran descobriment del continent americà, fou Castella el poble que precedí els demés en el camí de la política de colonització tel·lúrica, així també en el segle

XXIV inicià, amb la seva intervenció directa en el descobriment i exploració de la Lluna, la política mundial d'expansió interplanetària. Quan se va realitzar aquesta gran conquesta de la ciència i de la humanitat, la Ibèria estava amenaçada amb l'esquarterament polític en tres Estats distints, Castella, Lusitània i Catalunya, que havien mostrat per una experiència secular llur mutual irreductibilitat. Catalunya, en aquella època prepotent per la seva indústria, el seu comerç i per la seva cultura superior, amenaçava absorbir les altres dues nacions ibèriques, tenint de fet l'hegemonia espiritual de tota la península. La llengua catalana, la venerable llengua dels nostres avantpassats, amb un moviment creixent d'irradiació havia arribat a aclimatar-se a les portes de Cuenca, Terol i Sòria. Però aquesta vitalitat extraordinària que arrencava de mitjans del segle XIX, no era en el fons res més que la revifalla de la mort d'una nacionalitat condemnada pel destí. En efecte, un cop comprovat l'èxit del gran descobriment de les regions llunars, per una clàusula expressa pactada entre el savi descobridor i el govern central (que havia protegit els seus projectes ambiciosos malgrat la incredulitat amb què els havien acollit els governs dels altres Estats), per aquesta clàusula, dic, el govern se reservà en monopoli exclusiu els beneficis i l'explotació de les comunicacions tel·lur-llunars, guardant pel terme d'un segle el secret del meravellós invent que passat aquest temps s'havia de revelar a totes les intel·ligències.

D'això el govern central se'n féu una arma terrible per a aturar el moviment triomfador de Catalunya. El descobriment del Lúni, substància de virtuts més prodigioses que el Ràdi i que avui és la font de totes les energies de què es val l'activitat fabril mundial, fou per a la Ibèria una font inestroncable de riqueses, al costat de les que fan riure les que al segle XVI li venien del nou continent. Tota la Ibèria se convertí en un pa d'or, d'or que llavors, podia dir-se amb tota exactitud, li plovia del cel. Els catalans, àvids de riqueses, nadant en l'abundor, febosencs d'opulència, anaren oblidant a poc a poc, com enmig d'un somni delitós, els seus antics ideals polítics i socials. Els governs castellans sapigueren aprofitar-se astutament d'aquesta embriaguesa d'or i d'aquest benestar ensopidor de Catalunya. En plena resurrecció les antigues virtuts dormides de la raça castellana, que esclatà en una nova erupció de savis i artistes que amb llurs estudis del món llunar transformaren els ideals de la civilització; redivives les dots guerreres i dominatrics d'aquell poble, revelades per una multitud de cabdills i de missioners que malgrat confirmar-se l'absoluta desolació de les regions llunars travessaren en espessos estols els espais interplanetaris, prevenint la contingència de que algun dia pogués haver-hi necessitat de llur espasa o de llur creu per a sotmetre i evangelitzar el primer ser llunàtic que sortís; concedides amb mà generosa pel govern central totes les peticions seculares de nostres avantpassats, com són port franc, concert econòmic, etc., etc., la nostra Catalunya s'anà castellanitzant insensiblement, i al cap d'un segle era tan general la transformació lingüística de la nostra terra, que només

se parlava català, emperò un català corromput totalment, en algunes afraus d'Andorra i de la Vall d'Aran. Un segle després el català passava a la categoria de les llengües mortes.»

.....

Fou tan intens el sentiment, no sé si de ràbia o de vergonya, que em corprengué, me pujà al rostre una tan forta onada de sang ardenta, me bategà el cor amb tanta força, que em vaig despertar de sobte amb un gran crit.

I després, reflexionant sobre el meu somni, vaig recordar que el vespre anterior havia sentit en un cercle d'amics el senyor Unamuno augurar, amb to profètic i accent de profunda convicció, la futura definitiva castellanització de Catalunya.